

Владислав СКОРИКОВ
Національна академія державного управління
при Президентіві України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

ВИДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Розглядаються основні види відповідальності державних службовців. Доводиться, що основою відповідальності державних службовців є соціальна відповідальність, у структурі якої виділяється юридична й суспільна відповідальність. Наводиться поділ юридичної відповідальності на конституційно-правову, адміністративну, кримінальну, дисциплінарну, матеріальну та цивільно-правову; суспільної відповідальності – на моральну та громадянську відповідальність. Зазначається, що підвищення рівня всіх видів відповідальності державних службовців забезпечить відтворення ефективної і дієздатної державної служби.

Ключові слова: державна служба, державний службовець, соціальна відповідальність, юридична відповідальність державних службовців, громадянська відповідальність.

Vladyslav Skorikov. Types of responsibility of civil servants

The article examines the main responsibilities of civil servants. In particular, the author says that the basic of responsibility of civil servants is a social responsibility, in which the structure stands out legal and social responsibility. Legal responsibility is divided into constitutional-legal, administrative, criminal, disciplinary, material and civil-law. Varieties of social responsibility are a moral and civic responsibility. According to the author's view only increasing all the levels of civil servants' responsibility will ensure reproduction effectiveness and efficiency of civil service.

Key words: civil service, civil servant, social responsibility, legal responsibility of civil servants, civil liability.

Відповідальність державних службовців за виконання своїх обов'язків є ключовим поняттям нового Закону України «Про державну службу». Вивчення проблеми державної служби насамперед пов'язане зі становленням української держави, а водночас і формуванням самого інституту державної служби. Оскільки основною функцією державної служби є управління, то від якості її роботи значною мірою залежить майбутнє нашої країни. Згідно з положеннями Конституції України наша держава має бути демократичною, правовою, соціальною та підконтрольною народу республікою. Провідником цих ідей у життя повинна бути державна служба. На сьогодні старі методи керівництва відкинуті, однак нові, незважаючи на те що минув значний період від народження держави, не працюють. Звідси і низька ефективність роботи всіх гілок влади: законодавчої, виконавчої та судової. Саме державні службовці як виконавці завдань держави повинні забезпечити своєму народові дотримання прав і свобод людини та громадянина. Узагальнюючи вищезазначене, потрібно вказати, що нагальною потребою сьогодення є визначення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення формування відповідальної державної служби в Україні.

Проблема відповідальності державних службовців привертала увагу таких дослідників, як В. Баштанник (адміністративна та кримінальна відповідальність державних службовців), М. Бойко, С. Дубенко, Т. Желюк (дисциплінарна відповідальність державних службовців), Н. Плахотнюк, С. Серьогін, М. Стадник (цивільна відповідальність державних службовців) та інших вітчизняних науковців.

Водночас актуальним залишається питання класифікації всіх видів відповідальності державних службовців та операціоналізація понять «соціальна відповідальність» та «громадянська відповідальність».

Мета статті – класифікувати відповідальність державних службовців згідно з чинним законодавством.

Державні службовці є кадровим складом (або особовим складом чи персоналом) органів державного управління. Будучи співробітниками державного органу, вони фактично перебувають на службі у державі і виконують її завдання та функції. Саме вони є останньою ланкою державного управління, через яку реалізується виконавча влада. З огляду на ці фактори державні службовці несуть дуже велику відповідальність за свої дії.

Відповідальність державного службовця – його здатність усвідомлювати і виконувати покладені на нього завдання та обов'язки, передбачати наслідки своїх вчинків, дій та бездіяльності як у сфері наданих повноважень, так і в суспільній сфері [4, с. 312].

Базовою формою відповідальності державних службовців є соціальна відповідальність, проте в навчальній та науковій літературі такий підхід майже не зустрічається. Категорія соціальної відповідальності державного службовця може бути проаналізована за сукупністю структурних компонентів: 1) суб'єкт соціальної відповідальності – безпосередньо посадова особа (колектив осіб); 2) об'єкт соціальної відповідальності – дія або бездіяльність посадової особи (осіб); 3) інстанція, яка здійснює оцінку, регулювання, контроль за діяльністю суб'єкта соціальної відповідальності – суспільство [8]. Соціальна відповідальність державних службовців може бути представлена як на особистому, так і на суспільному (колективному) рівні. Ми інтерпретуємо соціальну відповідальність державного службовця як взаємозв'язок між посадовою особою та суспільством, який знаходить своє відображення в добровільній реалізації соціальних норм, що тягне за собою схвалення та заохочення, коли ж діяльність суб'єкта не відповідає приписам цих норм – обов'язок перетерпіти несприятливі наслідки.

Найбільш поширеним є звернення до юридичної відповідальності державних службовців. Проте, на думку В. Л. Федоренка, юридична відповідальність – вид соціальної відповідальності, зміст якої полягає в застосуванні до деліктоздатних правопорушників встановлених чинним законодавством санкцій, настання яких забезпечується та гарантується державою та суспільством [10].

Юридична відповідальність є також видом суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються на основі норм права, які встановлюють юридичну відповідальність між деліктоздатними суб'єктами і народом та державою, перед якими правопорушник несе юридичну відповідальність. Міра юридичної відповідальності визначається санкцією або санкціями, які застосовуються державою до правопорушника та мають для нього чітко унормовані негативні наслідки (позбавлення волі, виправні роботи, штраф, відшкодування завданої шкоди тощо) і визначають негативне ставлення суспільства та держави до делікту та суб'єкта, який його здійснив. До загальних ознак юридичної відповідальності слід віднести те, що цей вид соціальної відповідальності: виникає на підставі норм права; має позитивне (проєктивне) і негативне (ретроспективне) значення; є наслідком і результатом правового делікту; має чітко унормовану в чинному законодавстві систему правопорушень (деліктів) і санкцій за їх здійснення; отримує комплексне правове регулювання в різних галузях чинного законодавства.

Юридична відповідальність є багатоманітною. Чинне законодавство, спираючись на предмет правового регулювання деліктних правовідносин, встановлює такі основні види юридичної відповідальності: конституційна, адміністративна, кримінальна, дисциплінарна та цивільна. Відносно новим видом юридичної відповідальності є конституційно-правова відповідальність. Вона передбачає заохочення державою та суспільством позитивного діяння чи поведінки суб'єкта конституційно-правових відносин, наслідки якого перевищують вимоги

конституційно-правових приписів (позитивний аспект) або негативну реакцію держави на конституційний делікт (правопорушення), що реалізується в порядку, встановленому Конституцією та законами України [10].

Адміністративна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності громадян і службових осіб за вчинення ними адміністративного правопорушення (делікту). Метою адміністративної відповідальності є виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі дотримання законів, поваги до правил співжиття в суспільстві, а також запобігання нових адміністративних деліктів як самим порушником, так і іншими особами. При цьому службові особи несуть адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з недотриманням установлених правил, забезпечення виконання яких є їх службовим обов'язком. Адміністративна відповідальність і система адміністративних правопорушень визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУАП) та іншими актами чинного законодавства. КУАП встановлює, що адміністративна відповідальність застосовується виключно на підставі та в порядку, передбачених чинним законодавством [1].

Одним із різновидів юридичної відповідальності державних службовців є дисциплінарна відповідальність. Дисциплінарна відповідальність настає в результаті вжиття заходів дисциплінарного впливу в порядку службового підпорядкування за порушення правил державної служби, що не підпадають під дію карної відповідальності. Видами дисциплінарних стягнень є: зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову відповідність, звільнення [3; 5].

Варто зазначити, що до набуття чинності закону № 889 питання дисциплінарної відповідальності державних службовців регулювалися загальними нормами законодавства про працю України. Особливостями дисциплінарної відповідальності державних службовців відповідно до ч. 2 ст. 14 попереднього закону «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ було лише те, що до державних службовців, крім дисциплінарних стягнень, передбачених чинним законодавством України про працю, могли застосовуватися такі заходи дисциплінарного впливу: попередження про неповну службову відповідність; затримка до одного року в присвоєнні чергового рангу або в призначенні на вищу посаду.

Дисциплінарна відповідальність – це один із видів юридичної відповідальності. Вона полягає в обов'язку особи, що вчинила порушення дисципліни, звітувати за свої протиправні винні дії та понести дисциплінарні стягнення, передбачені законодавством. А тому, як і будь-яка інша юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність має примусовий характер. Тобто стосовно особи, яка вчинила дисциплінарний проступок, можуть бути застосовані заходи примусового впливу, примусова санкція, що матиме для цієї особи певні негативні наслідки.

У ст. 64 закону № 889 передбачено, що за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також за порушення правил етичної поведінки та інші порушення службової дисципліни державний службовець притягується до дисциплінарної відповідальності в порядку, встановленому цим законом. Для державних службовців можуть установлюватися особливості притягнення до дисциплінарної відповідальності. Так, у ч. 1 ст. 65 закону № 889 передбачено, що підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає в невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення [3].

Кримінальна відповідальність як різновид юридичної відповідальності передбачена за зловживання та перевищення посадових повноважень; відмову в наданні інформації; присвоєння повноважень посадової особи; незаконну участь у підприємницькій діяльності; одержання та давання хабара; службову фальсифікацію та недбалість. Міру кримінального покарання призначає суд.

На думку В. Баштанника, кримінальна відповідальність державного службовця – особливий правовий інститут юридичної відповідальності державного службовця, у межах якого дається офіційна оцінка поведінки державного службовця (дії або бездіяльності) як злочинної, протиправної дії. Кримінальна відповідальність – це вид державного примусу, державного осуду, а також передбачені Кримінальним кодексом України обмеження особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду і покладаються на винного спеціальними органами держави. Кримінальна відповідальність державних службовців базується на вимогах неухильного дотримання конституційного принципу законності, визначеного у ст. 19 Конституції України. Предметом кримінальної відповідальності є злочини, вчинені службовими (посадовими) особами в процесі державно-управлінської діяльності [2].

Матеріальна відповідальність – різновид юридичної відповідальності, яка настає у випадку порушення норм законодавства про державну службу та неефективного виконання посадових обов'язків, що завдало матеріальних збитків державній організації. Матеріальна відповідальність виконує відновну функцію та передбачає відшкодування збитків. Винні особи притягуються судом за позовом органу державної влади до службовця. Умови накладення матеріальної відповідальності передбачені законодавством, це є: а) пряма дійсна шкода; б) протиправна поведінка працівника; в) причинний зв'язок між протиправними діями чи бездіяльністю та виниклою шкодою; г) провина працівника в заподіяній шкоді.

Підставою для матеріальної відповідальності є скоєне правопорушення, яке породжує відповідні правовідносини й відповідну відповідальність особи, яка вчинила правопорушення та завдала збитки. Збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Відповідальність за шкоду, завдану державним службовцем, державний орган несе в разі, коли такі дії мають службовий характер. У разі, коли шкода заподіяна службовою особою в робочий час під час виконання службових обов'язків, вона відшкодовується не органом, а безпосередньо винною посадовою особою [5].

Оскільки державна служба ґрунтується на принципах ієрархічної підлеглості, державні службовці зобов'язані виконувати накази, розпорядження та вказівки вищих за посадою керівників, видані в межах їхніх посадових повноважень, за винятком явно незаконних. Державний службовець зобов'язаний виконувати всі загальні інструкції, вказівки, письмові чи усні особисті розпорядження керівників, які перебувають на вищому посадовому ієрархічному щаблі. Усі розпорядження державний службовець виконує під особисту відповідальність. Тому, отримавши для виконання розпорядження, державний службовець має його оцінити з погляду відповідності закону та державним інтересам.

Невиконання службових обов'язків, що призвело до людських жертв або заподіяло значної матеріальної чи моральної шкоди громадянину, державі, підприємству, установі, організації чи об'єднанню громадян, є підставою для відсторонення державного службовця від виконання повноважень за посадою зі збереженням заробітної плати. Рішення про відсторонення державного службовця від виконання повноважень за посадою приймається керівником державного органу, в якому працює цей службовець.

Цивільно-правова відповідальність – ще один вид юридичної відповідальності державних службовців. Цивільно-правова відповідальність – установлена законом негативна реакція держави на цивільне правопорушення, що виявляється в позбавленні особи певних цивільних прав чи накладенні на неї обов'язків майнового характеру. Невиконання обов'язків має місце у випадку, коли боржник або зовсім не виконує дію, або виконує її неналежним чином (із запізненням, частково чи неякісно). Види й умови цивільно-правової відповідальності передбачені Цивільним кодексом України. За цивільним законодавством цивільно-правова відповідальність поділяється на такі види: договірна; позадоговірна; часткова; солідарна; основна; субсидіарна [9].

Ще одним різновидом відповідальності державних службовців є суспільна відповідальність – ступінь відповідності дій суб'єктів суспільства (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, чинним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. Суспільна відповідальність є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, удосконалення суспільних відносин. Ступінь суспільної відповідальності зростає відповідно до розвитку громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації, активності у вирішенні суспільних проблем [7].

В останні роки, які характеризуються демократизацією всіх сфер життя сучасного українського суспільства, набуває актуальності проблема розвитку громадянської відповідальності державних службовців. За результатами аналізу наукових джерел, нормативно-правових актів, можна зробити висновок про неоднозначність визначення конструкту «громадянська відповідальність», що свідчить про багатогранну сутність досліджуваного поняття. Аналіз наукових підходів до розгляду конструкту «громадянська відповідальність» дозволяє нам сформулювати низку положень, згідно з якими можна визначити сутність і зміст розглянутого феномену.

На наш погляд, громадянська відповідальність – це особистісний світоглядний феномен, що виражає інтегративну єдність якостей і властивостей особистості, утворену сукупністю когнітивного, соціального, мотиваційного і діяльнісного компонентів, і визначає всю сукупність відносин у громадянському суспільстві. Відповідно до такого підходу конструкт «громадянська відповідальність державних службовців» містить:

- знання (когнітивний компонент), насамперед соціально-політичні, правові, етичні, професійні, і на цій основі усвідомлення своєї належності до громадянського суспільства і держави, їх культури, політичної нації;

- соціальний вимір своїх дій, що передбачає формування переконань, поглядів, цінностей з питань громадянського суспільства, відповідальність за свої дії як державного службовця перед суспільством і державою, здатність цивілізовано вести діалог з громадянами та громадськими об'єднаннями, владою;

- вироблення мотивів на оволодіння всією сферою цивільно-правової відповідальності (мотиваційний компонент), починаючи з мотивації на засвоєння знань і завершуючи стійкою мотивацією необхідності громадянської позиції, що виражає громадянську зрілість у питаннях державного, політичного устрою і виконання професійного обов'язку;

- практичні дії щодо реалізації громадянської відповідальності як уміння використовувати набуті знання в усіх сферах діяльності державної служби в межах дотримання прав і свобод громадян на основі поглядів, переконань у необхідності побудови громадянського суспільства і під час виконання професійних обов'язків державного службовця.

Таким чином, поняття «громадянська відповідальність» містить низку основних

компонентів: знання, мотивацію, соціальні цінності, дії, а також позитивне ставлення людини до своїх прав і обов'язків та інших людей, готовність співвідносити їх з вимогами суспільства. Громадянська відповідальність передбачає і критику аморальних проявів, взаємодопомогу, уміння мобілізувати себе та інших на протидію асоціальним проявам.

Отже, основою відповідальності державних службовців є соціальна відповідальність, у структурі якої виділяється юридична і суспільна відповідальність. Юридична відповідальність поділяється на конституційно-правову, адміністративну, кримінальну, дисциплінарну, матеріальну та цивільно-правову. Різновидами суспільної відповідальності є моральна та громадянська відповідальність. На наш погляд, тільки підвищення рівня всіх видів відповідальності державних службовців забезпечить відтворення ефективної і дієздатної державної служби.

Список використаних джерел / List of references

1. **Баштанник В. В.** Відповідальність адміністративна / В. В. Баштанник // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова) [та ін.]. – 2011. – С. 66 – 68 [Bashtannyk V. V. Vidpovidalnist administratyvna / V. V. Bashtannyk // Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / nauk.-red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv : NADU, 2011. – T. 6 : Derzhavna sluzhba / nauk.-red. kolehiia : S. M. Serohin (spivholova) [ta in.]. – 2011. – S. 66 – 68].

2. **Баштанник В. В.** Відповідальність кримінальна / В. В. Баштанник // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова) [та ін.]. – 2011. – С. 69 – 72 [Bashtannyk V. V. Vidpovidalnist kryminalna / V. V. Bashtannyk // Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / nauk.-red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv : NADU, 2011. – T. 6 : Derzhavna sluzhba / nauk.-red. kolehiia : S. M. Serohin (spivholova) [ta in.]. – 2011. – S. 69 – 72].

3. **Бойко М.** Дисциплінарна відповідальність за новим законом про державну службу / Микола Бойко. – Режим доступу : <http://www.kadrovik.ua/novyny/dyscyplinarna-vidpovidalnist-za-novym-zakonom-pro-derzhavnu-sluzhbu> [Boiko M. Dystsyplinarna vidpovidalnist za novym zakonom pro derzhavnu sluzhbu / Mykola Boiko. – Rezhym dostupu : <http://www.kadrovik.ua/novyny/dyscyplinarna-vidpovidalnist-za-novym-zakonom-pro-derzhavnu-sluzhbu>].

4. **Державна служба** : навч. посіб. / за заг. ред. С. М. Серьогіна. – Київ : Сік груп Україна, 2012. – 526 с. [Derzhavna sluzhba : navch. posib. / za zah. red. S. M. Serohina. – Kyiv : Sik hrup Ukraina, 2012. – 526 s.].

5. **Желюк Т. Л.** Відповідальність дисциплінарна / Т. Л. Желюк, В. Г. Вікторов // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова) [та ін.]. – 2011. – С. 68 – 69 [Zheliuk T. L. Vidpovidalnist dystsyplinarna / T. L. Zheliuk, V. H. Viktorov // Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / nauk.-red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv : NADU, 2011. – T. 6 : Derzhavna sluzhba / nauk.-red. kolehiia : S. M. Serohin (spivholova) [ta in.]. – 2011. – S. 68 – 69].

6. **Желюк Т. Л.** Відповідальність матеріальна / Т. Л. Желюк // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова) [та ін.]. – 2011. – С. 72 – 74 [Zheliuk T. L. Vidpovidalnist materialna / T. L. Zheliuk // Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / nauk.-red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv : NADU, 2011. – T. 6 : Derzhavna sluzhba / nauk.-red. kolehiia : S. M. Serohin (spivholova) [ta in.]. – 2011. – S. 72 – 74].

7. **Михненко А. М.** Відповідальність суспільна / А. М. Михненко // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова) [та ін.]. – 2011. – С. 74 [Mykhnenko A. M. Vidpovidalnist suspilna / A. M. Mykhnenko // Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / nauk.-red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv : NADU, 2011. – Т. 6 : Derzhavna sluzhba / nauk.-red. kolehiia : S. M. Serohin (spivholova) [ta in.]. – 2011. – S. 74].

8. **Скоріков В. В.** Соціальна відповідальність державних службовців: поняття і сутність / Скоріков Владислав Вікторович // Публічне адміністрування: теорія та практика : електрон. зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2015. – Вип. 2(14). – Режим доступу : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02\(14\)/17.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02(14)/17.pdf) [Skorikov V. V. Sotsialna vidpovidalnist derzhavnykh sluzhbovtziv: poniattia i sutnist // Skorikov Vladyslav Viktorovych // Publichne administruvannia: teoriia ta praktyka : elektron. zb. nauk. pr. – Dnipropetrovsk : DRIDU NADU, 2015. – Вип. 2(14). – Rezhym dostupu : [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02\(14\)/17.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2015-02(14)/17.pdf)].

9. **Стадник М. М.** Відповідальність цивільна / М. М. Стадник, Р. В. Мартич, Л. В. Ананко // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова) [та ін.]. – 2011. – С. 74 – 75 [Stadnyk M. M. Vidpovidalnist tsyvilna / M. M. Stadnyk, R. V. Martych, L. V. Ananko // Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / nauk.-red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv : NADU, 2011. – Т. 6 : Derzhavna sluzhba / nauk.-red. kolehiia : S. M. Serohin (spivholova) [ta in.]. – 2011. – S. 74 – 75].

10. **Федоренко В. Л.** Відповідальність юридична / В. Л. Федоренко // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Серьогін (співголова) [та ін.]. – 2011. – С. 75 – 77 [Fedorenko V. L. Vidpovidalnist yurydychna / V. L. Fedorenko // Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia : u 8 t. / nauk.-red. kolehiia : Yu. V. Kovbasiuk (holova) [ta in.] ; Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. – Kyiv : NADU, 2011. – Т. 6 : Derzhavna sluzhba / nauk.-red. kolehiia : S. M. Serohin (spivholova) [ta in.]. – 2011. – S. 75 – 77].

Надійшла до редколегії 08.02.17